

РОЗДІЛ 6

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/42>

ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА: СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ. МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ

CHORNOBYL DISASTER: SOCIO-ECOLOGICAL LEGAL PROBLEMS. PAST AND PRESENT

**Балюк Г.І., д.ю.н., професор, член-кореспондентка
Національної академії правових наук України,
Заслужений юрист України,
професорка кафедри екологічного права**

Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**Малюга Л.Ю., д.ю.н., доцент,
доцентка кафедри трудового права та права соціального забезпечення**

Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**Ковальчук Т.Г., к.ю.н., доцент,
доцентка кафедри екологічного права**

Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню правової природи соціально-екологічних прав громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи та визначенню основних правових проблем їх змісту та реалізації. Авторами статті проведено аналіз сучасних спроб щодо звуження прав осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, що встановлені Законами України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи». Встановлено велику заборгованість держави цим категоріям громадян за харчові продукти, допомоги на компенсацію, доплати за роботу на радіоактивно забруднених територіях, доплати до пенсії непрацюючим пенсіонерам тощо. Наголошено, що при затвердженні нового переліку населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи має бути проведена належна дозиметрична паспортизація населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення на основі оновлених сучасних даних. Зазначено, що встановлення Законом України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» різних розмірів мінімальної заробітної плати, яка застосовується як розрахункова величина для обчислення виплат за рішенням суду, не узгоджується із Законом України «Про оплату праці», який не передбачає наявності різних рівнів мінімальних заробітних плат та потребує усунення вказаної колізії. Результати даного дослідження можуть слугувати основою для подальших ініціатив у цій сфері, сприяючи неухильному виконанню державою своїх обов'язків з відшкодування шкоди за завдані фізичні, моральні та матеріальні втрати громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

У висновках авторами зазначено, що чинне соціальне законодавство України, декларуючи соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, будувалось на принципі виключної відповідальності держави за завдані фізичні, моральні та матеріальні втрати, внаслідок аварії на ЧАЕС. Незважаючи на спеціальний конституційно-правовий статус постраждалих громадян, який вимагає неухильного виконання державою своїх обов'язків з відшкодування шкоди за завдані фізичні, моральні та матеріальні втрати, національне законодавство не стало ефективним засобом подолання наслідків чорнобильської катастрофи в Україні. На думку авторів статті, при затвердженні нового переліку населених пунктів зон радіоактивного забруднення внаслідок аварії на ЧАЕС необхідно враховувати експертні висновки про радіологічний стан населених пунктів за сучасними результатами загальнодержавної дозиметричної паспортизації, а не експертні висновки 2011 року.

Ключові слова: громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, соціальний захист, радіаційна безпека, соціально-екологічні правові проблеми, зони радіоактивного забруднення, катастрофа на Чорнобильській АЕС.

The article is devoted to the study of the legal nature of the social and environmental rights of citizens who suffered as a result of the Chernobyl disaster and the identification of the main legal problems of their content and implementation. The authors of the article analyzed modern attempts to narrow the rights of persons who suffered as a result of the Chernobyl disaster, which are established by the Laws of Ukraine "On the Status and Social Protection of Citizens Who Suffered as a Result of the Chernobyl Disaster" and "On the Legal Regime of the Territory Affected by Radioactive Contamination as a Result of the Chernobyl Disaster". It was established that the state owes these categories of citizens a large debt for food products, compensation benefits, additional payments for work in radioactively contaminated territories, additional payments to pensions for non-working pensioners, etc. It was emphasized that when approving a new list of settlements classified as zones of radioactive contamination as a result of the Chernobyl disaster, proper dosimetric certification of settlements classified as zones of radioactive contamination should be carried out based on updated modern data. It is noted that the establishment by the Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2025" of different minimum wage amounts, which is used as a calculation value for calculating payments by court decision, is inconsistent with the Law of Ukraine "On Remuneration", which does not provide for different levels of minimum wages and requires the elimination of this conflict. The results of this study can serve as the basis for further initiatives in this area, contributing to the state's consistent fulfillment of its obligations to compensate for physical, moral and material losses caused to citizens who suffered as a result of the Chernobyl disaster.

In the conclusions, the authors state that the current social legislation of Ukraine, declaring social protection of citizens who suffered as a result of the Chernobyl disaster, was built on the principle of exclusive responsibility of the state for physical, moral and material losses caused as a result of the Chernobyl accident. Despite the special constitutional and legal status of the affected citizens, which requires the state to strictly fulfill its obligations to compensate for the physical, moral and material losses caused, national legislation has not become an effective

means of overcoming the consequences of the Chernobyl disaster in Ukraine. According to the authors of the article, when approving a new list of settlements in the zones of radioactive contamination as a result of the Chernobyl accident, it is necessary to take into account expert conclusions on the radiological state of settlements based on the current results of the national dosimetric certification, and not expert conclusions from 2011.

Key words: citizens affected by the Chernobyl disaster, social protection, radiation safety, socio-ecological legal problems, zones of radioactive contamination, Chernobyl disaster.

Постановка проблеми. Чорнобиль – у кожному з нас.... Ця фраза вражає до глибини душі. Змушує замислитися над світоглядними, правовими, соціально-психологічними та іншими наслідками. Ця катастрофа є найбільшою техногенно-екологічною катастрофою минулого століття для цілої нації, а також вже кількох нинішніх генерацій українців і майбутніх поколінь.

Хоч як це гірко констатувати, але навіть про катастрофу планетарного масштабу – катастрофу на Чорнобильській АЕС зазвичай згадують лише з нагоди її чергових роковин. Отож навряд чи варто дивуватись, що мало хто з нас досі знає скорботний перелік великомасштабних ядерних «експериментів», які випали на долю українців, і, які не обмежуються лише чорнобильською бідою.

Ця страшна трагедія глобальна, її відчув на собі увесь світ! Вона не є проблемою суто українців – це наша спільна драма громадян світу.

Метою даної статті є дослідження сучасного стану правових соціально-екологічних проблем Чорнобильської катастрофи в умовах мирного часу та воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми правового забезпечення екологічної, ядерної, радіаційної безпеки та соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи досліджували такі вчені як: О.Ю. Кронда [2], А.О. Матвійчук [3], Ю.П. Пахолок [4] та інші. Даної проблематики неодноразово торкались і автори цієї публікації: Г.І. Балюк [1, 5, 6], Л.Ю. Малюга [7, 8], Т.Г. Ковальчук [1]. Незважаючи на наявність ґрунтовних праць, сучасні правові соціально-екологічні проблеми реалізації права на радіаційну безпеку та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, свідчать про необхідність подальшого вивчення та пошуку шляхів їх забезпечення в Україні.

Виклад основного матеріалу. В ніч з 25 на 26 квітня 1986 року на Чорнобильській АЕС, розташованій поблизу села Копачі в 160 км на північний схід від Києва і в 15 км на північний захід від міста Чорнобиля (Київська область) [9], сталася найбільша в світовій історії катастрофа, яка спричинила тяжкі наслідки для здоров'я людей і навколишнього природного середовища. Майже 40 років відокремлює нас від тієї страшної ночі, але і сьогодні важко оцінити масштаби катастрофи.

Число потерпілих тільки в нашій країні перевищує 3 млн. чоловік. Страшно було дивитись на покинуті обійстя, де недавно вирувало життя. Тихо ... моторошно... навіть пташиного співу не було чути.

Незважаючи на те, що великомасштабні заходи міністерств і відомств розпочались відразу після 26 квітня 1986 року, Державна союзно-республіканська програма невідкладних заходів щодо ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС була прийнята лише в квітні 1990 року. Загальна сума витрат, передбачена союзним бюджетом була визначена в розмірі 11 млрд карбованців.

В 1991 році були прийняті Закони УРСР «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [10] та «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» [9], які в подальшому неодноразово змінювались та доповнювались.

Минуло 38 років після того, як сталася найбільша у світі техногенна катастрофа. До того ж минуло майже 25 років після дострокового зупинення АЕС. Але далеко не все зроблено, що намічалось. Зокрема, не повною

мірою виконується Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Навпаки, спостерігаються постійні спроби щодо звуження прав осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Є велика заборгованість держави цим категоріям громадян за харчові продукти, щодо допомоги на компенсацію і з доплати за роботу на радіоактивно забруднених територіях тощо.

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що чорнобильське законодавство, яке будувалось на принципі виключної відповідальності держави за шкоду, завдану внаслідок аварії на ЧАЕС, попри свою високу гуманістичну спрямованість, не стало ефективним засобом подолання чорнобильської катастрофи. Особливо зараз в умовах повномасштабного вторгнення рф в Україну.

Тому, хочемо ми того чи ні, але дослухатись до дзвонів Чорнобиля, які ще й сьогодні б'ють так само голосно, як і раніше, таки мусимо. Бо то голос тих, хто сьогодні перебуває під його невидимим крилом...

Акцентуємо увагу, що з метою недопущення порушення прав осіб, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, народні депутати різних фракцій у 2023 році зареєстрували проект постанови «Про встановлення мораторію на внесення змін до переліку населених пунктів віднесених до зон радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» (№ 9472) [12].

Обґрунтовуючи необхідність ухвалення документу, було висловлено стурбованість тим фактом, що 22 червня 2023 року на офіційному сайті Державного агентства України з управління зоною відчуження було опубліковано проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України» [13]. Цим документом істотно скорочувалась кількість зазначених населених пунктів. Так, до нього було внесено 155 із раніше 863 населених пунктів із 12 областей. Наприклад, до зазначеного переліку не увійшла більшість населених пунктів регіону Житомирської області, при цьому депутати звертали увагу, що таке скорочення автоматично матиме наслідком звуження кола осіб, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС і втрату соціального захисту для значної кількості чорнобильців.

Варто зауважити, що згаданий проект постанови, як було зазначено в проектній записці, готувався на основі експертних висновків за даними дозиметричної паспортизації населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення, який був проведений ще у 2011 році. Хоча Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» передбачає проведення такої дозиметричної паспортизації щорічно.

Про категоричну незгоду прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України» було опубліковано електронну петицію (№ 41/005129-23еп), яку підписали 25102 осіб [14]. Автори петиції стверджували, що прийняття вказаної постанови матиме негативний вплив на стан здоров'я населення або його окремих груп і, відповідно, це погіршить забезпечення захисту прав та інтересів суб'єктів гос-

подарування та громадян. До того ж, зниження доходів населення матиме негативний вплив також на розвиток місцевого бізнесу і, як наслідок, знизить спроможність територіальних громад. Загальновідомо, що з 26 лютого по 31 березня 2024 року, російські окупанти тримали під військовим контролем Чорнобильську АЕС та зону відчуження, де вони здійснювали масові земляні та вибухові роботи, маневри військової техніки і так спричинили вивільнення величезної кількості радіоактивного пилу. Тому при підготовці проекту постанови Уряду «Про затвердження переліку населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України» мала б бути проведена належна дозиметрична паспортизація населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення станом на 2023 рік, і вже на основі оновлених даних мали б зробити оновлені висновки.

Водночас, було наголошено на звіті Державного спеціалізованого підприємства «Екоцентр» Державного агентства з управління зоною відчуження щодо динаміки показників забруднення радіонуклідами чорнобильського походження. В ньому дослідники, зокрема, вказують, що щільність забруднення ґрунту радіоактивними ізотопами істотно не зміниться протягом тисячі років. Тривожним фактором є збільшення зон зараження небезпечними ізотопами, зокрема америцієм – 241. Прогнозується, що до 2056 року площа зараження ним збільшиться майже на 44,5%, порівняно з 1986 роком.

У звіті зазначено, що внаслідок розпаду ізотопів плутонію на території відбувається накопичення америцію-241, що призводить до збільшення сумарної більшості забруднення ґрунту агресивними альфа випромінюючими радіонуклідами. Отже, усі наслідки аварії щодо забруднення зберігають свою актуальність. Ось чому при обговоренні зверталась увага на те, що вплив радіоактивного ізотопу америцію-241 на життєдіяльність людини не вивчено до кінця. Зокрема, науковці зазначають, що високотоксичний америцій-241 є джерелом потужних забруднень та його активність зростатиме у довкіллі до 2057 року. Крім того, науковим комітетом ООН щодо дії атомної радіації його віднесено до одного з семи найбільш небезпечних радіонуклідів. Америцій-241 – альфа-випромінювач, біологічна дія якого значно вища за гамма- та бета-випромінювання цезію-137 та стронцію-90 [15, с. 9]. Він значно краще розчиняється у воді, а тому активно поширюється у ґрунті та через кореневу систему рослин накопичується в стеблах, листі рослин, потрапляє в організми тварин та людей, в тому числі, відбувається неконтрольоване забруднення поверхневих і підземних вод, спричиняючи забруднення територій, що відповідно, становить значний ризик для населення, яке на них мешкає. В організмі людини америцій депонується у кістковій тканині, печінці та нирках. З огляду на великий період напіврозпаду америцію-241 (понад 432 роки) та на те, що його кількість з часом лише зростає, проблема захисту людей від дії цього ізотопу на заражених територіях залишається ще на багато століть.

Крім того, автори законодавчої ініціативи наголошували, що в Україні діє принцип верховенства права, тож усі нормативно – правові акти мають прийматись на основі Конституції України і повинні їй відповідати. А людина, її життя і здоров'я визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України).

Згідно з Конституцією України на державу покладено обов'язок захищати громадян від наслідків Чорнобильської катастрофи (ст. 16 Конституції України та ст. 1 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»). Тож враховуючи вищевикладене, пропо-

нувалось невідкладно встановити мораторій на внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України» з тим, щоб не допустити необґрунтоване звуження прав (які і раніше постійно порушувались) та погіршення соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Про системність порушень соціальних прав громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи свідчить численна кількість судових справ в адміністративних судах, а також юридичні позиції розглянутих Конституційним Судом України питань щодо захисту їх прав з наступними обґрунтованими висновками. Зокрема: Конституція та закони України виокремлюють певні категорії громадян України, що потребують додаткових гарантій соціального захисту з боку держави (перше речення абзацу 14 пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005); громадяни України, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, потребують додаткових гарантій соціального захисту (рішення від 17 липня 2018 року № 6-р/2018, від 7 квітня 2021 року № 1-р(П)/2021); обмеження чи скасування окремих пільг, компенсацій та їх гарантій, без відповідної рівноцінної їх заміни чи компенсації є недопустимим (рішення від 17 липня 2018 року № 6-р/2018); держава зобов'язана обґрунтовувати зміну законодавчого регулювання, зокрема, у питаннях обсягу пільг, компенсацій та гарантій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (рішення від 17 липня 2018 року № 6-р/2018, від 7 квітня 2021 року № 1-р(П)/2021) [16].

Отже, конституційно-правовий статус постраждалих громадян обумовлено специфічним характером наслідків Чорнобильської катастрофи, подолання яких вимагає неухильного виконання державою своїх обов'язків з відшкодування шкоди за завдані фізичні, моральні та матеріальні втрати. Держава може змінювати законодавче регулювання у сфері соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, проте в разі зміни такого регулювання вона не повинна вдаватися до обмежень, що порушують сутність їх індивідуальних прав, а досягнутий рівень соціального захисту має бути збережено.

Щодалі помітніше: держава забуває про чорнобильські біди. Та і люди, що живуть тут в 2-ій та 3-ій зонах забруднення теж втрачають відчуття тієї невидимої небезпеки, яка в дійсності існує і нікуди не ділася. Держава не виконує зобов'язань перед постраждалими, що передбачені відповідними законами – ні з питань газифікації та водопостачання, ні з питань оздоровлення, хоча б дітей, ні з питань житлового будівництва для переселенців. Наприклад, у більшості сіл Іванківського району Київської області опаленням і далі служать переважно радіоактивні дрова, використовувати які не можна. Купувати вугілля людям не по кишені. Держава виділяє субсидію на вугілля і допомогу на дрова пільговим категоріям населення, які не мають газу та/або електрики у розмірі 13 600 грн на рік [17]. Немає за що придбати продукти, оскільки розмір щомісячної грошової компенсації вартості продуктів харчування для громадян, віднесених до категорій 1-ої і 2-ої групи осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на 2024 рік становить від 8 грн 80 копійок до 18 гривень на день в залежності від області проживання та категорії, тобто від 239,5 грн до 589 грн. на місяць. А за роботу громадянам, які працюють у зоні відчуження доплачується щомісячно аж 2361 гривня [18], а громадянам, які працюють на територіях радіоактивного забруднення та у зоні безумовного (обов'язкового) відселення доплати з 2015 року припинено зовсім [19].

На нашу думку, необхідно скасувати зазначені статті в законі або підняти виплати до реальних потреб. Хоча ми розуміємо, що в умовах повномасштабного вторгнення рф зробити це не вдасться.

Яскравим прикладом порушення прав громадян є скасування доплат до пенсії непрацюючим пенсіонерам шляхом прийняття у грудня 2014 року Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» №76-VII [19], яким виключено статті 31, 37, 39 та 45 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Зокрема, стаття 39 у редакції чинній до 01 січня 2015 року, передбачала, що громадянам, які працюють на територіях радіоактивного забруднення, провадиться доплата в різних розмірах в залежності від території від 1 до 3 мінімальних заробітних плат, а пенсії непрацюючим пенсіонерам, які проживають на цих територіях, і стипендії студентам, які там навчаються, підвищуються у розмірах, зазначених вище. Тобто, з 01 січня 2015 року дані виплати були скасовані. У 2018 році Конституційним Судом України відновлено дію редакції статті 39 Закону №796-XII, а положення підпункту 7 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» визнані неконституційними, які втрачають чинність з дня його ухвалення. Акцентуємо увагу, що Конституційним Судом у вказаному рішенні вкотре встановлено, що обмеження чи скасування пільг, компенсацій і гарантій, установлених Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», фактично є відмовою держави від її зобов'язань, які передбачені статтею 16 Конституції України. На цій підставі громадяни змушені були звертатись за поновленням своїх прав до суду, який їх відновлював, визначаючи доплату в розмірі від 1 до 3 мінімальних зарплат (залежно від зони радіоактивного ураження, де проживає людина). Окремі суди розраховували таку доплату на основі прожиткового мінімуму, який є значно меншим за мінімальний розмір заробітної плати, хоча у березні 2020 року Великою Палатою Верховного Суду прийнято зразкову справу № 240/4937/18 з даного питання, якою встановлено розрахунок доплати за мінімальним розміром заробітної плати. Таку доплату виплачують тільки тим пенсіонерам, які зверталися до судів. Проте, не всі пенсіонери, які живуть на забруднених радіацією територіях, звернулися до суду і фактично на сьогодні отримують пенсію без доплат, які встановлені зазначеним вище законом.

Крім того, на сьогодні, виникла нова проблема у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» [20], яким встановлено з 1 січня 2025 року мінімальну заробітну плату у місячному розмірі – 8000 гривень. Проте, розмір мінімальної заробітної плати, який застосовується як розрахункова величина для обчислення виплат за рішенням суду, встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму, зазначеного в абзаці дев'ятому статті 7 цього Закону, тобто 1600 гривень. Акцентуємо увагу, що Закон України «Про оплату праці» не передбачає наявності різних рівнів мінімальних заробітних плат, а відповідно і встановлення різних розмірів мінімальних заробітних плат, що застосовуються як певні величини. Статтею 45 вказаного Закону визначено, що у 2025 році на період дії воєнного стану в Україні, доплата непрацюючим пенсіонерам, які постійно проживають у зоні безумовного (обов'язкового) відселення та в зоні гарантованого добровільного відселення встановлюється за умови, що такі особи проживали або працювали у зоні безумовного (обов'язкового) відселення або в зоні гарантованого добровільного відселення станом на 26 квітня 1986 року чи у період з 26 квітня 1986 року до 1 січня

1993 року, у зв'язку з чим особі надано статус особи, яка постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи. Таким чином, стаття 8 Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» в частині встановлення зменшеного розміру заробітної плати для осіб, які проживають на радіоактивно забруднених територіях, суперечить нормам статей 8, 16, 22, 43 Конституції України і скасовує та обмежує права вказаних осіб на пільги, компенсації, гарантії без рівноцінної їх заміни, що свідчитиме про відступ держави від її конституційного обов'язку.

Крім того, необхідно ставити на порядок денний економічний розвиток цих районів. Мова йде про деградацію зазначених територій. Із 50 тисяч га ріллі поки що обробляється лише в Іванківському районі 10 тисяч, а 40 тисяч вважаються «брудними». Йдеться про необхідність, зокрема, будівництва нових підприємств на цих територіях, але статтями 16, 18 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» [11] заборонена реконструкція старих та будівництво нових підприємств. Такі правові норми, які були актуальні та виправдані майже 4 десятиліття тому в останні роки гальмують соціально-економічний розвиток у багатьох районах Київської, Житомирської, Рівненської та Волинської областей. Стримується надходження інвестицій, поки зростає безробіття та злочинність.

Не менш болючим є також проблеми, які пов'язані із забезпеченням екологічної та, зокрема, радіаційної безпеки. Як відомо в 30-и км зоні ЧАЕС було створено «так званий» закритий на той час об'єкт – могильник опроміненої, а нині вже вщент розкраденої та розукрупненої техніки на околиці неіснуючого села Розсоха Чорнобильського району. Ця техніка брала участь у ліквідації наслідків «катастрофи ХХ-го століття» безпосередньо на промисловому майданчику АЕС. В травні-серпні 1986 року рівень радіації біля понівеченої вибухом «ядерної бомби», де працювали танки, екскаватори та бульдозери сягав 5-и–30-и рентген на годину. А над залишками центрального залу 4-го блока реактора, де в смертельно небезпечних умовах будувався дах «з саркофага» – до 1000 рентген. Сотні бронетранспортерів, танків-тягачів, військових вантажівок, автокранів, гелікоптерів та іншого «добра», яке вже неможливо було використовувати, бо воно «світлює» радіонуклідами в 100–500 разів вище допустимих норм, було стягнуто сюди до с. Розсохи на величезне поле серед лісу – подалі від людей. Колочий дріт, знак радіаційної небезпеки, помітні застереження «Стій» та цілодобова охорона по всьому периметру могильника, нібито гарантували зберігання і неможливість того, що цей металобрухт колись залишить свою довічну стоянку. Сьогодні, більшості цієї техніки немає. Розчинилися «немов у мореві» і майже всі найнебезпечніші за рівнем опромінення бета частинками велетні-гелікоптери Мі-8.

За різними неофіційними даними, щорічно із чорнобильської зони вивозилось від 1500 до 2000 тисяч тон опромінених у своїй більшості металовиробів. І що мародерську навалу практично неможливо зупинити. З причин глибокої та безкарної корупції, які мають боротися з «радіаційною мафією». Не бояться покарання і ті, хто займається дрібними крадіжками. Саме цим, до речі, промишляють жителі сусідніх із зоною сіл. Їхні дії, по суті, теж регулюються законом. Зокрема йдеться про Кодекс України про адміністративні правопорушення. Суть змін полягає в тому, що до зазначеного кодексу були внесені зміни, відповідно до яких правопорушення вважається дрібним, якщо вартість такого майна не перевищує 0,5 неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Тобто, неси із зони на плечах або вези велосипедом чи тачкою все, що тобі під силу, але вартістю трохи менше, і до в'язниці ніколи не потрапиш. Сьогодні такі пограбування по селам стали звичними.

Стосовно еколого-правових проблем, то їх перелік, на нашу думку, можна продовжувати безкінечно. Зокрема, на території ЧАЕС є об'єкт, який працівники свого часу називали «Острів». Це був промисловий майданчик, куди можна було потрапити окремим особам за спеціальними перепустками. По-перше, це була одна з найнебезпечніших за рівнем радіації територія, де в перші місяці після катастрофи знаходили навіть твели, які були викинуті вибуховою хвилею із понівеченого реактора четвертого блоку. А, по-друге, сюди не водять журналістів, не прокладені екскурсійні маршрути для відвідувачів. Мабуть через те, щоб не почути від них запитання, на які неможливо дати чесну відповідь. Річ у тім, що саме тут, на «острові» повним ходом йшло будівництво третьої черги ЧАЕС – 5 та 6 енергоблоків. На момент трагедії блок № 5 мав 80% готовності до введення в експлуатацію. Його фізичний пуск планувався на 1987 рік. Сьогодні, тут вже немає нічого – ні унікальних на той час енергообладнання та запорної арматури (а воно було виготовлено все з нержавіючої сталі), ні систем управління та захисту з дорогою електронною начинкою, ні кабельної продукції з міді та алюмінію. Чимало, кажуть, обладнання, яке залишилось не опромінене, централізовано вивезли на 1-3 енергоблоки та інші АЕС як запасні комплекти (тобто, розумно використали), але значну частину розтягли повністю, за добре відпрацьованими схемами, залишковою, переважно, за нульовою вартістю. Таким чином, зона безстраштя та мужності, перетворювалась на зону аморальності та злочинства сотень і сотень людей, які в ті дні справжніх героїв-ліквідаторів добре наживались і наживаються на злочинних об'єктах навколо того, що залишилося на «радіоактивному кландайку».

Людський біль виявляється довшим за віки, важка пам'ять, – тривалішою за тисячолітні цикли розпаду радіонуклідів.

Слід акцентувати увагу, що не зважаючи на зазначені вище соціально-екологічні проблеми, породжені «мирним атомом» катастрофи на ЧАЕС, після повномасштабного вторгнення РФ з'явилися періодичні погрози щодо застосування «військового атому» на території України. Крім того, військові дії можуть пошкодити критичні для безпеки частини атомних станцій, в тому числі захопленої найбільшої в Європі Запорізької АЕС, яка має і басейни-охолоджувачі з відпрацьованим паливом, і сухе сховище для його зберігання. Усі події війни, які спричинила росія свідчать про серйозні проблеми з безпекою на Запорізькій та інших станціях, які можуть мати руйнівні, смертоносні негативні наслідки не тільки для України, але й для міжнародної спільноти. Атомні електростанції, яких в Україні є аж 4, показали себе дуже вразливими до зовнішніх впливів і «мирний атом» став зброєю в руках терориста. Незважаючи на щоденні порушення та ядерний тероризм зі сторони РФ, світова спільнота все ще спостерігає і не вчиняє чіткі кроки та не застосовує жор-

сткі санкції до РФ. Науковці звертають увагу, що ніхто і ніколи не проектував систему захисту роботи АЕС в умовах воєнних дій, так само, як і захист персоналу та населення від впливу іонізуючого випромінювання за обставин, що атомна електростанція захоплена в результаті воєнних дій. Це означає, що є необхідність законодавчо передбачати як превентивні, так і компенсуючі заходи з метою підвищення готовності АЕС до роботи в умовах воєнного стану, оскільки національне законодавство регулює мирне використання ядерної енергії.

Таким чином, Чорнобиль вже в минулому тисячоліття. Сьогодні ми знаємо та можемо набагато більше. І вітчизняна наука рвонула вперед, здолавши розрив між радянськими цивільно-оборонними догмами та рівнем радіології у всьому розвиненому світі. І закони, що мають берегти наступні покоління від радіації, вже оплачені дорогою чорнобильською ціною. Але бракує до болю важливого – громадянської свідомості, звичайної професійної та службової відповідальності. Сьогодні, як ніколи, потрібні лише знання, закон і совість.

Висновки.

1. Авторами зроблено висновок про те, що чинне соціальне законодавство України, декларуючи соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, будувалося на принципі виключної відповідальності держави за завдані фізичні, моральні та матеріальні втрати, внаслідок аварії на ЧАЕС.

2. Незважаючи на спеціальний конституційно-правовий статус постраждалих громадян, який вимагає неухильного виконання державою своїх обов'язків з відшкодування шкоди за завдані фізичні, моральні та матеріальні втрати, національне законодавство не стало ефективним засобом подолання наслідків чорнобильської катастрофи в Україні.

3. Держава систематично змінює законодавче регулювання у сфері соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, звужуючи та обмежуючи встановлений Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» рівень соціального захисту та паралізує реалізацію його окремих статей.

4. Встановлення Законом України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» різних розмірів мінімальної заробітної плати, яка застосовується як розрахункова величина для обчислення виплат за рішенням суду, не узгоджується із Законом України «Про оплату праці», який не передбачає наявності різних рівнів мінімальних заробітних плат та потребує усунення вказаної колізії.

5. На нашу думку, при затвердженні нового переліку населених пунктів зон радіоактивного забруднення внаслідок аварії на ЧАЕС необхідно враховувати експертні висновки про радіологічний стан населених пунктів за сучасними результатами загальнодержавної дозиметричної паспортизації, а не експертні висновки 2011 року.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балюк Г.І., Ковальчук Т.Г. Правове регулювання відносин щодо забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах та в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Випуск 83: частина 2. С. 75–83. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/13-1.pdf> (дата звернення: 12.12.2024).
2. Кронда О.Ю. Правове регулювання поводження з радіоактивними відходами в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2012. 206 с.
3. Матвійчук А.О. Правове регулювання захисту людини від впливу іонізуючого випромінювання (імплементация в законодавства України стандартів ЄС). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Випуск 80: частина 1. С. 360–369.
4. Пахолок Ю.П. Правове регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького* : журнал. Серія Право. 2023. Випуск 15 (27). Т. 2. С. 175–180.
5. Балюк Г.І. Поняття соціального захисту громадян за надзвичайних екологічних ситуацій. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2005. Випуск 63. С. 13–18.
6. Балюк Г.І., Пахолок Ю.П. Правові проблеми, які обумовлюють прийняття Стратегії подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та відродження територій, що зазнали радіоактивного забруднення. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2024. Том. 35 (74). № 4. С. 50–56. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/4_2024/11.pdf (дата звернення: 12.12.2024).

7. Малуґа Л.Ю. Соціалний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : монографія. К., 2013. 264 с.
8. Малуґа Л.Ю. Правове регулювання соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2012. 226 с.
9. Історія ЧАЕС. ДСП ЧАЕС. 2024. URL: https://chnpp.gov.ua/ua/?option=com_content&view=category&layout=blog&id=78&Itemid=68&lang (дата звернення: 12.12.2024).
10. Про статус і соціалний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28 лютого 1991 року № 796-XII. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text> (дата звернення: 12.12.2024).
11. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27 лютого 1991 року № 791а-XII. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12#Text> (дата звернення: 12.12.2024).
12. Проект Постанови про встановлення мораторію на внесення змін до переліку населених пунктів віднесених до зон радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи від 10 липня 2023 року № 9472. *Liga Zakon*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/DI09519A?an=4> (дата звернення: 12.12.2024).
13. Кабмін підготував новий перелік населених пунктів зон радіоактивного забруднення внаслідок аварії на ЧАЕС. *Житомир.Інфо*. 2023. URL: https://www.zhitomir.info/news_215026.html (дата звернення: 12.12.2024).
14. Електронна петиція «Про категоричну незгоду прийняття постанови Кабміну «Про затвердження переліку населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, та визнання такими, що втратили чинність, деяких актив...» від 5 липня 2023 року № 41/005129-23еп. *Офіційний веб-сайт Кабінету міністрів України*. URL: <https://petition.kmu.gov.ua/petitions/5129> (дата звернення: 12.12.2024).
15. Копиленко О. Л., Носовський А. В., Долін В. В. Сучасні проблеми подолання наслідків Чорнобильської катастрофи (замість передмови). *Геохімія техногенезу*. 2021. Випуск 6. С. 5–17. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001433741> (дата звернення: 12.12.2024).
16. Внаслідок Чорнобильської катастрофи. *Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України*. 2024. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygu/4462-vnaslidok-chornobylskoyi-katastrofy> (дата звернення: 12.12.2024).
17. Орлова В. Субсидія на вугілля, газ, дрова та електроопалення: хто може отримати до кінця року. УНІАН. 2024. URL: <https://www.unian.ua/society/subsidiya-na-drova-i-elektroopalenie-v-ukraine-2024-kak-oformit-12793434.html#id-1737004172> (дата звернення: 12.12.2024).
18. Мамченко Н. Уряду доручать перевірити українців, які отримують «чорнобильську пенсію». *Судово-юридична газета*. 2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/314367-pravitelstvu-poruchat-proverit-ukraintsev-poluchayuschikh-chernobylskuyu-pensiyu-byudzhethnyu-komitet> (дата звернення: 12.12.2024).
19. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України : Закон України від 28 грудня 2014 року № 76-VIII. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-19#Text> (дата звернення: 12.12.2024).
20. Про Державний бюджет України на 2025 рік: Закон України від 19 листопада 2024 року № 4059-IX. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text> (дата звернення: 12.12.2024).